

עוז מול יהושע, 1994

הסם, החיים, הגמילה:
קריאה ראשונה ב"אל תגידי לילה",
מאת עמוס עוז, הוצאת "כתר", 1994.

צביה בן־יוסף גינור

חיה מתבטאת בפעילות־יתר ולכן היא נאמנה לדרכה, כאשר תיאור, שלדעתו לא ניסה להימלט, אינו מנסה להימלט גם עתה? או שמא נועה נרתמת לקיים את אשר הזניחה, לתקן מעוות, ומתוך כך היא שואבת את האנרגיה המפרפרת בה, לצורך סגירת מעגלים וצמצום פערים, בעוד תיאור כנוע משום שבא על סיפוקו! כך או כך, עניינו המרכזי של הספר במשמעות החיים ודרך החיים לאור הגדרתם המחודשת בצילו המתבהר של המוות. סיפרו של עוז ראה אור סמוך מאוד לצאת סיפרו האחרון של יהושע, **השיבה מהודו** ("הספרייה החדשה", הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה). שני אירועים אלה בקריית הספר של הספרות הישראלית, ועוד כמה וכמה רומאנים חשובים שראו אור בזמנית מדגישים לא רק את הפעילות היצירתית ואת ההתרגשות שמלווה כל רומן חדש משל הסופרים המרכזיים, אלא גם מגרים לראייה רחבה יותר של פרי הדור והעניינים המעסיקים אותו. ואמנם, למרות ההבדלים הברורים בין שני ספרים אלה הם ממוקדים באותו נושא־על. יהושע מסיע את גיבוריו על פני ארצות וימים עד ליבשת היהודית על מנהגיה ואמונותיה, עוז משקיף בדייקנות על תא קטן ושולי. יהושע עוסק בניכור בעיר הגדולה ובערים הגדולות, במימדים גיאוגרפיים ומיתיים בעלי משמעות אוניברסאלית כולל יחסי אבות ובנים, אירוס ותאנטוס. עוז מתרכז בעיירה מרוחקת וקרתנית, מצמצם ומרכז את העלילה. שניהם אוזנים בפרטים הקונקרטיים, הקטנים היומיומיים של שגרת החיים כאשר יהושע פונה אל המימדים הקוסמיים ועוז אל המיקרוקוסמיים. אולם שניהם מתדיינים עם האפשרויות השונות של חיים בצל המוות. ובאשר יהושע מעמת תפיסות מערביות של המוות הפיזי, הסופי והקונקרטי אל מול תפיסות מזרחיות של המוות כשלב מטהר לקראת גלגול נשמות וחיי נצח, ולאורך משתמעים החיים ומתעצבים באופן שונה, כך מציע גם עוז שתי תפיסות שונות של החיים. בעוד יהושע מאפשר לגיבוריו להתלות באופציות מטאפיזיות, עוז מניח מראש את המוות כמוחלט. אולם בשני המקרים אין המוות העניין אלא הדרך בה האדם מפרש את חייו לאור קבלת או אי־קבלת הדין. הדואליות של החיים והמוות מכתובה גם את הדואליות הזוגית של גיבורי הספרים.

מ של קטן במקום פתיחה: היה היו שתי ציפורים נודדות, אשר טעו בדרכן במסען צפונה והגיי עו אל מדבר שלג אינסופי. אט־אט נחלשו ממופן ומרעב, ונשרו אל ביצות השלג הטוב־עניות. האחת קיפלה עצמה אל תוך כנפיה והחלה בהכנות לקראת מותה הצפוי והבלתי־נמנע. ואילו השנייה פרפרה בשארית כוחותיה, נאבקה נואשות על שארית חייה ובתוך כך המסה מעט מן השלג, השיבה את נפשה ממימיו והמשיכה, עייפה, במעופה.

נזכרתי בסיפור זה, ששמעתיו מפי אבי, בשעות שבהן קראתי בספרו החדש של עמוס עוז על אודות חייהם הדועכים של גיבורי הספר, תיאור ונועה. שכן, בדומה לציפורים שבמשל, המוות הוא נתון קבוע בחייהם ואין הם יכולים לשנות את גורלם אלא, אולי, את הדרך שבה הם בוחרים להתמודד איתו. נועה ותיאור, אף שאינם ישישים, מצויים על פי תפיסתם בשלב האחרון של חייהם ומתבוננים פנים אל פנים בקץ הידוע. תיאור נכנע לגורלו במציאותיות ובהיגיון, ואילו נועה מתנועעת בקצב הולך וגובר של פעילות. ואמנם לא קבלת הדין היא העניין כמו החיים בצילו של הדין.

באופן שנראה מפתיע על פני השטח, תגובותיהם של בני הזוג מתהפכות כאשר תיאור, שהיה מרדן בימי חייו, איש מעשה שחרג מן המקובל ומחיי השיגרה הוא זה, שעל פי אותו עיקרון, מוותר בעת בגרותו ושיבתו על ניסיון כלשהו להביס או להדוף את תחושת סוף הדרך. נועה, שחייה הוקדשו לזולת וויתרה על חיים עצמאיים עד הלום, מובילה את מסלול חייה לקצב מואץ ועצמאי, ואותם ערכים שעמדו לה לרוץ בימי חייה, הם שעומדים לצידה בשעה זאת. במילים אחרות, האקטיבי בוחר בכניעה פאסיבית והפאסיבית או הכנועה נדרשת לפעילות מואצת אל מול קרבה ההולכת וגדלה אל הקץ. האם שתי תפיסות אלה מייצגות עמדות בינאריות? שתי אפשרויות מנוגדות, או שתיים מתוך אפשרויות רבות של התמודדות עם קיומו של המוות? ומה הן ההשלכות של תפיסות אלה בדיעבד, כיצד הן מאירות את חייהם של הגיבורים עד כאן! האם נועה, שחייה ניתנים לפירוש של בריחה מתמדת מן המסלול היצירתי והמוסכם של החיים ממשיכה למעשה בבריחה, שבתקופה זו של

**החיים על פי עוז אינם
 משל ואינם סמל, אינם
 שלב לקראת קיום
 אחר, נוסף או שונה
 ואינם מצטברים באיזה
 חשבון גלובאלי של
 הקהילה או של
 האנושות. רק מי
 שכושר החשיבה שלו
 שבוי בידי כוחם
 המסמם של החיים
 ממשיך לחיות אותם,
 כי אילו היתה שליטה
 כלשהי להיגיון הקר**

א.א. סמל

הכוח המניע שלה. מעט קורה ברובד המימטי, אין הפתעות, מהפכים, מפנים עלילתיים. האתגר הוא ביצירת סיפור חסר עלילה יוצאת דופן, סיפור שמשמעותו דווקא בעובדה שאירועים חיצוניים אינם פותרים את הבעיה המרכזית, משום שזו אין לה פתרון. עוז הפריד, כביכול, תא אנושי קטן מתוך האורגניזם של החברה והתבונן בו בעזרת זכוכית מגדלת שאינה מאבדת טיפה. באדנותו המשובחת על הלשון העברית, רבדיה ודקויותיה, עוז מתאר מולקולה די אופיינית כאילו היא העולם כולו. כאילו על ידי בדיקתה נלמד על העולם כולו. שליטתו בניואנסים של שפת הדיבור, הדיאלוג, זרם התודעה, הניב המדובר, ניבי העדות וניבי תקשורת ההמונים מגוייסיים כולם לתוך התא הקטן והמייצג. זכוכית המגדלת יוצרת רושם הפוך מזה שמאפיין את סיפרו של יהושע. יהושע מתאר מקרה ייחודי בעל מימדים מפתיעים ובלתי שיגרתיים, ועוז מתאר מקרה שגרתית המעיד על ייחודיותו של כל תא למרות הדמיון בינו ובין התאים האחרים. לא יוצא הדופן כי אם הדופן עצמו הוא החומר שממנו בנוי העולם. לא הנדיר אלא התדיר. משום כך הספציפיות של נועה ותיאו אמינה ובאותה עת ייצוגית. אין הם משל או סמל כי אם זוג פחות או יותר נורמאטיבי שבעיותיו, ככל שהן פרטיות הן טיפוסיות. ובעזרת המעבדה שבה נבחנים שניים אלה, אמנם במידת מה כלואים בזוגיותם, בביתם ובסביבתם ללא מוצא כעכברים במלכודת או ככולנו בעולמנו, בוחן עוז את ההתמודדות של איש ואישה מול הצפוי בחייהם. כושרם ודרכי ההתמודדות שלהם הם העלילה. אין זו עלילת גבורה אפית ומיתית אלא גבורה יומיומית, שגרתית וחסרת הדר כמו זו שמאפיינת את הממוצע: אדם מן השורה אל מול חשבון הנפש הפרטי, המאזן הכלה, הכיליון התלוי ועומד מנגד.

מה, אם כן, מניע את נועה ואת תיאור? נוכל להשתמש במטאפורה המרכזית של הרומן עצמו ולציין את נושא הסמים והגמילה שנועה עוסקת בו באובססיביות כדי להגדיר את העמדה הבסיסית: עוז מציג את החיים כסם ואת תהליך ההתבגרות וההזדקנות התהליך של גמילה. זהו תהליך נואש וחסר מוצא, מאחר שגם ההתמכרות וגם הגמילה מובילים אל

בשני הספרים מתרכזת העלילה בשני בני זוג: תיאור ונועה של עוז, לזר ודורי של יהושע. ולמרות שבני הזוג האחרון אינם גיבורי הרומן, אלא דמויות-האב שעל פיהן נבנה ומתפתח הפרוטאגוניסט, הרופא הצעיר בנג'י רובין, זוגיותם היא העיקרון המארגן של היצירה. וכך גם אצל עוז. היחסים בין בני הזוג מוצבים באופן אנאלוגי לדואליות של החיים והמוות, פאראדיגמאטיים למשמעויות המופשטות של שני הספרים. ואין הנושא חד וחלק. שכן, האחיזה בחיים, בדומה למערכת היחסים בין בני הזוג, יש לה פנים לכאן ולכאן. מחד גיסא, הזוגיות משמשת למגן כנגד הבדידות הקיומית, ומאידך גיסא היא תלות, חנק המאיים על חיי החירות של הפרט. קיום הפרט כבודד מעומת עם קיומו כחלק מן הזוג. הוא הדבר באשר לתלות בין החיים והמוות: מר המוות מעניק את הטעם לחיים, בה במידה הוא נוטל אותו ממנו. התלות הבלתי מאושרת של נועה בתיאו ולהיפך היא שמגדירה את חייהם לטוב ולרע. וכך הוא בתלותם של דורי ולזר. היחסים הסימביוטיים של אלה נראים לבנג'י הבודד כאיכות האמיתית של החיים עד שהוא מגלה את שאיפתה הכמוסה של דורי לחופש. עול האהבה של לזר הוא כוח ממית ומחיה, ויתכן לפיכך, שהחירות היחידה האפשרית לאדם היא המוות עצמו, על דרך אמונתם של ההודים. נועה ותיאו מגמישים ובודקים את זוגיותם ותלותם ההדדית, מותחים את הקשר הסמוי לכאן ולכאן ולעיתים נתפסים כשבויים במערכת הזוגית. אולם רק לאור המערכת הזאת יש טעם לדון בנושאים כגון חירות ומימוש עצמי. גיבורו של יהושע לומד להשתחרר מהבדידות כשם שהוא לומד להשתחרר מתפיסת הזוגיות כסיתזיה, ורק אז ייתכן שיוכל להיכנס כיחיד אל תוך החיים במסגרת של זוגיות, נתינה ואהבה. סיומו של אל תגידי לילה אינו מציג אפשרות רומנטית ואופטימית כזאת, מאחר שהאופציה של סיתזיה או מטאפיזיקה אינה בגדר הקיים. בעולמם של נועה ותיאו המשימה הבלתי אפשרית אינה מרוכזת על ידי תפיסה בלתי ריאליסטית של מוות או של האהבה. האתגר העצום ברומן של עוז מתרחש ברמה של המשמעות כמו ברמה של הסיפור. האירועים המולכים את העלילה אינם

היה האדם מכיר
באומללות מצבו
ומנתק את הפתיל.
אלא שכולנו, למזלנו,
מסוממים מההבטחה
של החיים ומן
התענוגות היומיומיים
וקצרי הטווח
הממשיכים להוליכנו
שולל ואנו, ברצון
ומתוך תפיסה
מסוממת של
המציאות, נמשכים אל
הבדיה

גמול, י"א

בעזרת האשלייה של בנים ובני-בנים כאפשרות של גאולה. הילדים שהיו ולא היו, ההריונות שלא התממשו, כמו הנער שהתאבד, מדגישים את הקיום ההיולי והבודד של הפרט ללא נחמה. היחסים השתלטניים והמסובכים של בני הזוג אינם באים ללמדנו על זוגיות מכלה וכפייתית כשם שהם באים להדגיש את חוסר הגאולה שבאהבה. כמו סם החיים, גם האהבה שואבת ומכלה, מושכת ומחניקה. אלה מן המבקרים שהגדירו את הספר כסיפור של זוגיות, ומצביעים על נושא זה כעיקרו מחמיצים, לדעתי, את גיוסו של הקשר האנושי החיובי כהוכחה נוספת לחוסר האפשרות של האדם להתמודד עם סופו. ההיאחזות של תיאור ונועה זה בזה היא היאחזות של הפחד מפני ההליכה האחרונה אל האופק. מאבקהם מממשים את הצורך של כל אחד מהם להתמודד על פי דרכו, להימשך אל הקשר הפיזי והנפשי ולדחותו, להיות קורבנות של האהבה כגלגול נוסף של אותו סם הקרוי חיים.

אותו קץ. אולם, עובדה היא כי האדם מכור ונופל קורבן לאותו סם, סם החיים, שעל פי ביטוי בלבד הוא מביע אוקסימורון, דואליות בלתי נפתרת. הסם שהוא גם מרפא וגם משכיח, גם מקיים וגם ממית. דליה רביקוביץ הגדירה אותו במילים אחרות בספרה האחרון "אמא עם ילד", בקראה לו "משך החיים". הפיתיון הנואש שהחיים מעניקים לאדם עד לסוף דרכו, ההיאחזות בבדל החיים בין אם הם חיי אושר זמני ובין אם אינם, מסוממים במאבקה של נועה להקים מוסד לגמילה. לא במקרה היא נסחפת לעניין זה לאחר שאחד מתלמידיה התאבד כתוצאה מסימום. מה שנראה ברמה המימטית כפעילות הנובעת מתוך רגש אשם כלפי אותו נער, הופך להיות סם החיים שלה עצמה. ובדרכו שלו, תיאור אף הוא, מכור לחיים למרות רצונו העז להביא עצמו לידי גמילה ועל ידי כך לרכך את בואו של המוות. כל ניסיונותיו של תיאור, לתזמר את מידת המעורבות שלו בחיים, להחליף סולם ממאזורי למינורי, להאט את קצב המנגינה, להיות מלווה פאסיבי של נועה הפעלתנית, לוותר על תפקיד הקומפוזיטור והמנצח עד כדי דעיכתה האיטית והעדינה של המנגינה, כל אלה אינם מובילים אותו להתאבדות פשוטה, לסיום רצוני של החיים. כוחם המסמם גדול וחזק אף מתיאור. החיים על פי עוז אינם משל ואינם סמל, אינם שלב לקראת קיום אחר, נוסף או שונה ואינם מצטברים באיזה חשבון גלובאלי של הקהילה או של האנושות. רק מי שכושר החשיבה שלו שבוי בידי כוחם המסמם של החיים ממשיך לחיות אותם, כי אילו היתה שליטה כלשהי להיגיון הקר היה האדם מכיר באומללות מצבו ומנתק את הפתיל. אלא שכולנו, למזלנו, מסוממים מההבטחה של החיים ומן התענוגות היומיומיים וקצרי הטווח הממשיכים להוליכנו שולל ואנו, ברצון ומתוך תפיסה מסוממת של המציאות, נמשכים אל הבדיה.

נועה לא יכולה להקים מוסד לגמילה לא רק משום הסיבות הביורוקרטיות אלא משום שהשגת מבוקשה כמוהו כאובדן הסיבה לחיות. וכך חוזר הרומן על העיקרון ועל המטאפורה הדואלית, האוקסימורונית, כאשר איש אינו נגמל באמת עד אשר מגיעה שעתו. עוז אינו מאפשר לגיבורים המשך מדומה

אל תגידי לילה
עמוס עוז

